

IRONY: THE ARM OF A SKILFUL INTELLECTUAL

Sonia Livia GREC

University of Oradea

Abstract: The writer Titus Popovici, a keen supporter of the decade, becomes after 1989 an active objector of the death nomenclature. With a complex personality, a pure intelligence of the written word, Titus Popovici has the great ability of using the irony in the most complex and deep way. He uses this ruthless sword both in his propagandist writing and also in his post- decembre novels. Great personalities of the didactor regime are roughly satirised, especially after the 1989s, when the writer can express himself freely, without deceiving the censor. Consequently, the thrill of the irony is felt in every single character and also his world, having a huge influence in his work.

Keywords: Titus Popovici, communism, duplicity, psychology, irony, simplicity.

Reprezentând la origine o „voră, frază, expresie, afirmație care conține o ușoară batjocură la adresa cuiva sau a ceva, folosind de obicei semnificații opuse sensului lor obișnuit; zeflemea, persiflare”¹, ironia a pătruns din cele mai vechi timpuri și mediile literare. Fiind în esență un proces de autoapărare, ironia presupune multă iscusință și o inteligență vie. Ea se opune unor sentimente, cum ar fi însingurarea, tăcerea, resemnarea și oferă celui care o deține o charismă aparte. Constituind în esență un antonim al melancoliei, ironia trebuie să fie desăvârșită, ea construindu-se și utilizându-se doar în momentele propice, ducând altfel la știrbirea sensului ei, la obișnuință și plictis. Constând într-un mecanism de gândire dificil, un exercițiu de inteligență rară, ironia nu e accesibilă oricui, în consecință strădania de a contura persiflări și eșecul acestui proces duc la căderea în ținutul penibilului, al situațiilor jenante.

În acest sens vine și contribuția antichității, care consideră ironia: „o figură care constă în a spune voluntar contrariul a ceea ce se dorește să se înțeleagă, privând cuvintele sau propozițiile de valoarea lor reală sau completă, de obicei printr-un element ajutător cu rol de semnal: ton, gest, aer ironic.”² Având ca impuls tendința ironicalului de a se apăra, de a sugera prin jocuri de cuvinte adevărul, ea poate duce, din neglijența și stângăcia celui care o transmite, la jigniri și lezări gratuite. Un fapt cert e că ironia trebuie să dețină la bază norme morale, iar explicarea și disecarea ei îi secătuieste sensul și fascinația. Fără a putea fi identificată întotdeauna cu sarcasmul, zeflemeaua, pamfletul, satira sau persiflarea, ironia ilustrează revolta, frustrarea și nemulțumirea creatorului ei.

Văzută de Vera Călin ca „o stare de contemplație superioară”, această abilitate de o finețe necesară denușește și : „facultatea deținătoare a puterii de a anihila, a răsturna, a redimensiona o realitate care – ca simplă înfrângere a eului – suportă a fi modelată și remodelată fără încetare.”³ Sub diferitele sale forme, ea poate fi utilizată în diverse scopuri, existând ironie despre lucruri, despre oameni, autoironie, fără a epuiza capacitatea ei de a se plia anumite situații și persoane. Referindu-se la ironizarea propriei persoane, Vladimir Jankelevitch afirma: „Ca să faci umor despre propriul tău corp ca despre un lucru din exterior

¹ *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

² Popa, Marian, *Comicologia*, București, Editura Semne, 2010, pag. 216.

³ Călin, Vera, *Romantismul*, București, Editura Univers, 1970.

trebuie să fii Epictet; trebuie să fii un erou al ironiei.”⁴ Tot el este cel care surprinde strânsă legătură dintre programul ironiei și programul conștiinței, adăugând un ultim fapt discutabil: „A ironiza înseamnă a alege dreptatea.”⁵ De la sine înțeles e că mediul în care sunt rediate ironiile necesită un anumit climat, dat de statutul persoanelor prezente și, cu precădere, de capacitățile intelectuale ale auditoriului.

În ceea ce privește implicarea ironiei în sfera literară, ea a fost utilizată intens în perioada comunistă, pentru a facilita transmiterea unor realități crude interzise. Trecând de cele mai multe ori de bariera cenzurii, datorită nu doar concepției ei desăvârșite, ci și mulțumită existenței unor cenzori cu o iscusință literară scăzută, în marea lor majoritate. Ironia devine astfel un instrument de mascare, inaccesibil cenzurii, prin urmare scriitorul are satisfacția înfruntării regimului dominat, atacând astfel injustețea și nedreptățile comise.

Profitând de caracterul său subversiv și deținând o inteligență evidentă, de netăgăduit, Titus Popovici va utiliza în operele sale procedeul ironiei. Întreaga creație literară a prozatorului, de la debut până la operele postume, este străbătută de un iz permanent de zeflema, persiflare și sarcasm. Paradoxul e răvășitor, până în '89 ironiile sunt adresate nu doar conducerii, ci mai ales propriei persoane, păstrându-se în limitele respectării programului comunist, însă după revoluție va întoarce armele împotriva grupării care l-a favorizat în permanență. Gheorghe Grigurcu analizează procedeul ironiei la Titus Popovici, vizând o relație între ironie, istorie și etic: „Arma redutabilă pe care o folosește Titus Popovici este ironia. O ironie retrospectivă din punct de vedere istoric și etic, vărsată însă în prezentul etern al prozei beletristice.”⁶

Supranumit de Dan C. Mihăilescu „un egocentric luxuriant în cinism și arghirofilie”⁷, Titus Popovici are permanenta tendință de a-i batjocori pe mai marii puterii, luând în derâdere beneficiile incomensurabile de care se bucura (i se pare puțin că are întâietate la Spitalul Eliasn sau că i se oferă o bursă în State). La caracterul ironic al numeroaselor pagini din proza sa face referire și Ion Vițner, asociind ironia cu umorul și sarcasmul, deoarece, menționând criticul, este o „cantitate de umor, vervă ironică, sarcasm biciuitor, pe care proza sa o deține. Și râsul lui Titus Popovici este extrem de nuanțat. Ironia lui poate utiliza din plin burlescul, ca în scena recepției din subsolul prefecturii, dar poate fi și serioasă, amară, tragică.”⁸

În volumul *Povestiri*, din 1955, ironia vădită a autorului conferă un plus de dinamism și contribuie la caracterizarea personajelor. Cu precădere Gusti Iluț e reprezentantul unui caracter dominant, capabil de mari șiretlicuri verbale. Astfel, îi va pune în cumpănă inclusiv pe mai marii satului, tovarășul Jurca de la partid aflându-se în dificultatea de a nu-i înțelege uneori intențiile adevărate. În spatele ironiei subtile a personajului se ascunde omul simplu, evitat de unii semeni pentru franchețea sa, dar apreciat la adevărata-i însemnătate: „Să vorbești cu Gusti Iluț? Tocmai cu el... Jurca de bună seamă nu știe cine-i Iluț...”⁹ Datorită subtilității sale și finalul povestirii rămâne unul deschis, sugestia însuflându-ne ideea că personajul va împărtăși în cele din urmă crezul comunist.

Cu o și mai profundă putere de a satiriza și a sugera ne apare Baci Jurca, comunist convins încă din perioada aflării partidului în ilegalitate. Prin asprimea vorbelor pe care le aruncă celor vizați se bucură de notorietate și în rândul fruntașilor de la conducere. Spre deosebire de Gusti Iluț, Baci Jurca conturează o ironie cu un aspru caracter umoristic, remarcabilă fiind scena în care îl analizează pe unul dintre secretarii de la județ: „Ia te uită

⁴ Jankélévitch, Vladimir, *Ironia*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, pag. 22.

⁵ Ibidem, pag. 32.

⁶ Grigurcu, Gheorghe, *Duplicitatea lui Titus Popovici*, în *România literară*, nr. 47/2000.

⁷ Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, Iași, Editura Polirom, 2004, pag. 390.

⁸ Vițner, Ion, *Prozatori contemporani*, București, Editura pentru literatură, 1961, pag. 163.

⁹ Popovici, Titus, *Povestiri*, București, Editura Tineretului, 1955, pag. 21.

cum s-a îmbrăcat, parcă-i ambasador. Pe vremuri n-ar fi purtat cravată în ruptul capului. Zicea că-i modă burgheză.”¹⁰ Eugen Simion consideră că între trăsăturile definitorii ale prozatorului Titus Popovici stă și aspectul legat de o utilizare ingenioasă a ironiei: „prozator cu penița sigură, cu spirit de observație, cu simțul umorului și vocație satirică.”¹¹

În romanul imediat următor predilecția pentru ironie și umor dăinuie. Romanul *Străinul* este văzut de unii critici ca „o satiră plină de sarcasm”¹², implicând în proporții variabile tendințe ale dramei cu accente comice. Complexitatea personajului Andrei Sabin permite situarea acestuia în sfera tinerilor dezghețați, atât politic, cât mai ales psihologic. Eugen Negrici subliniază coordonatele prin care personajul impresionează și reține: „prin postura sfidător juvenilă, prin sarcasmul demistificator și prin idealismul intransigent al principiilor și convingerilor ilustrează [...] inadaptabilul superior și, firește, neînțeleș.”¹³ La fel ca și creatorul său, și Andrei e un neînțeleș în lumea pe care o compune, un intelectual inadaptat, care își dorește salvarea prin cuvânt. Numeroase sunt realitățile pe care prozatorul le-a putut îngloba în acest roman cu ajutorul ironiei și al sugestiei, motivând în fața cenzurii că pasajele în cauză nu necesită eliminarea, ele constituind fragmente satirice inocente. Și cum cuvântul tovarășului Titus Popovici era adesea literă de lege, incursiunile subversive își găsesc locul, ori de câte ori scriitorul le consideră trebuincioase.

Și prin utilizarea repetată a ironiei, personajul central primește un aer de superioritate, având vrednicia de a-și exterioriza impulsurile psihologice în varii forme ascunse. Prin caracterizarea directă, făcută de autor, Titus Popovici dezvoltă o gamă felurită de personaje puse într-un con de umbră, personaje construite cu ușurință datorită capacității sale de a ironiza și a lua în derâdere. Ca atare, ironia vine din interior, prin acțiunile și discursul personajelor, dar și din exterior spre interior, prin pecetea pusă de autor unor personaje.

Trei ani mai târziu, prin romanul *Setea*, roman complementar *Străinului*, Titus Popovici reconfirmă slăbiciunea sa pentru sugerarea unor fapte și trăsături, cu ajutorul jocurilor de cuvinte. Atitudinea Anei Moț, personaj captivant care înglobează calitățile țăranului desăvârșit, făurește în roman pagini întregi de o reală calitate ironic-umoristică. Scene derizorii creează prozatorul în tentativele eșuate ale țăraniiștilor de a se salva și de a-și salva bunurile. Chiar și Mitru Moț, comunist convins, se poate „bucura” de o accentuată satirizare din partea autorului, aceasta rezultând și din contrastul aparență-esență, în cazul său. Frenezia improprietății cu pământ a țăranilor din Lunca, precum și diversitatea de reacții din partea acestora fac și ele obiectul unor pasaje izbutite artistic, girate de substratul ironic al creatorului lor. E de la prima la ultima pagină un filon subversiv, ascuns de o „vervă comică apropiată de pamflet.”¹⁴

În *Setea* uimește nu doar prezența repetată a ironiei, ci și conotațiile uneori virulente ale limbajului. La această latură stilistică a scrierii se referă și Marian Popa când conchide: „Stilul e uneori detașat-ironic, notația exactă și energică, nudă și crudă atunci când trebuie; nu sunt omise particularitățile dialectale.”¹⁵ Un amalgam de ironie, narcisism și grotesc regăsim și în *Moartea lui Ipu*, nuvelă-parabolă datând din 1970. Ochii ageri ai copilului de paisprezece ani transpun notabilitățile satului într-o lumină stranie a imposturii și preamăririi proprii. Prin

¹⁰ Ibidem , pag. 53.

¹¹ Simion, Eugen, (coordonator), *Dicționarul general al literaturii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, pag. 392.

¹² Ștefănescu, Alex. *Istoria literaturii române contemporane 1941-2000*, București, Editura Mașina de Scris, 2005, pag. 280.

¹³ Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism*, București, Editura Fundației Pro, 2003, pag. 133.

¹⁴ Damian, S., *Direcții și tendințe în proza nouă*, București, Editura pentru Literatură, 1963, pag. 77.

¹⁵ Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol I, București, Editura SemnE, 2009, pag. 915.

analogie, Ipu devine eroul operei, în antiteză cu personajele de rang superior, care se doresc a fi de neînlocuit. E un pamflet de primă mână, sugerând pustiirea sufletească a unora, întâietatea foloaselor materiale și a popularității. Cu ironie se și autocaracterizează acest personaj remarcabil, un Andrei Sabin în devenire: „Sunt cel mai mare poet al țării, alături de Mihai Eminescu; dar deosebirea dintre noi este că el e un clasic, iar eu sunt un modern. Mie nu-mi place să cânt frumusețea, sunt de părere că ea trebuie păstrată în ascunzișul sufletului.”¹⁶

Din nefericire însă, ironia e dusă pe alocuri la bariera grotescului, iar limbajul e trivial pentru un copil. Față de aparițiile anterioare, *Moartea lui Ipu* are o forță puternică a sugestiei, anumite pasaje făcând trimitere la speciile lirice, grație descrierii amănunțite și figurilor de stil. Liviu Leonte pomenește de o detașare a autorului față de propria-i postură de narator: „Autorul se detașează prin ironie amestecată cu simpatie de viziunea povestitorului care dilată realitatea, o receptează, cel puțin în partea inițială, într-o succesiune căutată de metafore.”¹⁷ Dacă e să punem personajul Ipu în concordanță cu conceptul de ironie, întreaga sa existență e marcată fatal de o ironie a sorții. O ironie e să îți dorești să mori, să ți se simuleze înmormântarea, iar în momentul destinat execuției să îți fie refuzată această năzuință. O ironie e și să te întristezi că nu ai fost ucis, mai ales pentru o faptă pe care nu ai comis-o. Dincolo de interesul pentru sarcasm și ironie, se relevă prin acest final caracterul desăvârșit al celui mai modest om din sat.

O altă turnură și un nou scop va lua utilizarea ironiei în literatură, pentru operele publicate de Titus Popovici după '89. Devenirea din oportunist în subversiv și predilecția pentru specia mărturisitorilor, îi va oferi lui Titus Popovici un bun prilej de utilizare abundentă a paletii unor procese de gândire, cum ar fi: ironia, sarcasmul, satira, umorul negru și multe alte ramificații ale acestora. Imediat după lovitura de stat din decembrie '89, Titus Popovici lasă frâu liber adevăratelor credințe și, fără nici un compromis, divulgă în romanul *Cutia de ghetă* atrocitățile comise de Partidul Comunist. Cu sarcasm descrie existența cotidiană perimată a familiei Pop, Ion și Maria luptând pentru conceperea unui copil dorit de atâția ani. De același regim satiric țin și munca neîncetată la fabrică, descrierea condițiilor inumane din spitale, paloarea psihologică a personajelor, existențe terne care nu reprezintă nimic în societatea vremii. Alături de comicul unor situații se așează tragedia nașterii copilului mort, cadavrul fiind depozitat cu nonșalanță într-o cutie de ghetă. O ironie scandaloaasă a sorții rezultă din postura demonică în care se află protagonistul, care, călătorind în tramvai cu cutia în brațe, e suspectat de cetățenii circumspecți că ar fi furat carne de undeva.

Banalitatea sorții prinde contur în încercările eșuate ale tatălui de a-și vedea soția și fiica, în primele patru zile după naștere. Motivele nereușitei sunt hilare, starea de ebrietate a portarului de la spital fiind unul dintre ele. Cert este că și de această dată ironia contribuie marcant la prezentarea unor fapte clare, care necesită formele potrivite pentru a putea fi exprimate. Romanele apărute după moartea scriitorului, în 1998, sunt scrieri care fără valoarea ironică nu ar fi avut aceeași însemnătate literară. Trebuie menționat din capul locului că în cele două romane postume revolta prozatorului împotriva conducerii comuniste e vădită, fără a mai fi nevoie de sugestie și parabolă, iar ironia subtilă devine explicită pe alocuri, știrbind astfel latura ei tăinuită.

Disciplina dezordinii, primul roman publicat, divulgă cu nonșalanță ilegalitățile din obsedantul deceniu, ironizând în permanență figurile politice centrale, cum ar fi soții Ceaușescu, Gheorghe Gheorghiu Dej și Ana Pauker. De un comic veritabil e scena redării

¹⁶ Ungureanu, Cornel, *Proza românească de azi*, București, Editura Cartea Românească, 1985, pag. 320.

¹⁷ Liviu Leonte, *Prozatori contemporani*, vol. I, Iași, Editura Junimea, 1984, pag. 98.

ultimei plenare din 12 decembrie 1989, prilej de ironii, farse și sarcasm pentru scriitorul care adunase deja multe compromisuri. Ironia se îndreaptă și spre scriitorii vremii, în pofida faptului că, Titus Popovici era unul dintre prozatorii oportuniști bine văzuți. Autoironia este practică, scriitorul realizând un adevărat compendiu al principalelor momente politice din existența sa. I s-a reproșat deseori depășirea unei bariere morale în conturarea personajelor: „În dorința de a-și înjosi personajele care l-au „cinstit” o viață, memorialistul coboară tonalitatea pamfletară până la nivel de closet.”¹⁸, „Excesul pamfletar al lui Titus Popovici deformează linii care nu merită întotdeauna a fi deformat.”¹⁹

În același an 1998 apare și *Cartierul Primăverii (Cap sau pajură)*, păstrând în mare parte personajele din scrierea anterioară. Lupa prozatorului e îndreptată spre personalitățile politice marcante, divulgând cele mai intime taine, cu scopul de a epata. Cu umor negru, dând dovadă de un „comic irezistibil”²⁰, scriitorul imaginează la finele fiecărui capitol o discuție cu un critic fictiv, care îi analizează cu obiectivitate opera. Prin intermediul acestui critic, Titus Popovici își reproșează minuțios aceste opere: „inadecvarea vocii auctoriale, tendința de a desființa prin grotesc unele personaje, comentariul ironic.”²¹ Compus din capitole disparate ca subiect, romanul frapează la publicare și revoltă prin duplicitatea scriitorului. La acest contradictoriu din sfera literaturii lui Titus Popovici se referă și Gabriel Dimisianu când enumeră tarele unui astfel de caracter oscilant: „Erau cunoscute ricanările lui Titus Popovici, cărțile, glumele lui pe seama ștabilor, luarea în râs, în convorbiri particulare, a solemnităților înghețate la care participa, gura lui slobodă și ireverențiozitățile pe care le emitea dezinvolt, atât de sfidătoare încât unora le păreau provocări, erau cunoscute acestea, dar și ce scrisese era cunoscut, ca prozator, ca artișter, ca autor de discursuri și ca scenarist de film.”²²

Constanta istorico-politică e aceeași ca în romanele anterioare, însă satira atinge dimensiuni majore, lăsând să se întrevadă adevăruri nespuse până la cea vreme: „Fervoarea cu care scrie Titus Popovici a rămas, însă, aceeași. Arhitectura (arhitextura) cărții are ceva din tensiunea unui edificiu baroc.”²³

Din cele redate mai sus se desprinde rolul marcant al ironiei în proza lui Titus Popovici, cu unele fluctuații de intensitate, ghidate de perioada în care a apărut opera. Fără o capacitate rară de a mânui sugestiv ironia, întreaga operă a scriitorului ar fi scăzut în complexitate și expresivitate.

Bibliografie selectivă

- Călin, Vera, *Romantismul*, București, Editura Univers, 1970.
 Croitoru, Dan, *Cronica unei „iepoci”*, în *România literară*, nr. 7/1999.
 Damian, S., *Direcții și tendințe în proza nouă*, București, Editura pentru Literatură, 1963.
 Dimisianu, Gabriel, *Un Procopius român*, în *România literară*, nr. 28/1998.
 Grigurcu, Gheorghe, *Duplicitatea lui Titus Popovici*, în *România literară*, nr. 47/2000.
 Jankélévitch, Vladimir, *Ironia*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
 Leonte, Liviu, *Prozatori contemporani*, vol. I-II, Iași, Editura Junimea, 1984.

¹⁸ Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, Iași, Editura Polirom, 2004, pag. 394.

¹⁹ Ungureanu, Cornel, *Proza românească de azi*, București, Editura Cartea Românească, 1985, pag. 316.

²⁰ Ștefănescu, Alex. *Istoria literaturii române contemporane 1941-2000*, București, Editura Mașina de Scris, 2005, pag. 288.

²¹ Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*. Pitești, Editura Paralela 45, 2008, pag. 982.

²² Dimisianu, Gabriel, *Un Procopius român*, în *România literară*, nr. 28/1998.

²³ Croitoru, Dan, *Cronica unei „iepoci”*, în *România literară*, nr. 7/1999.

- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*. Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, Vol. I, *Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism. Proza*, București, Editura Fundației Pro, 2003.
- Popa, Marian, *Comicologia*, București, Editura Semne, 2010.
- Popa, Marian, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, București, Editura SemnE, 2009.
- Popovici, Titus, *Străinul*, Timișoara, Editura Facla, 1955.
- Popovici, Titus, *Setea*, București, Editura Tineretului, 1958.
- Popovici, Titus, *Cutia de ghete*, Ploiești, Editura Elit comentator, 1990.
- Popovici, Titus, *Cartierul primăverii. Cap sau pajură*, București, Editura Mașina de scris, 1998.
- Popovici, Titus, *Disciplina dezordinii*, București, Editura Mașina de scris, 1998.
- Popovici, Titus, *Mecanicul și alți oameni de azi*, 1951.
- Popovici, Titus, *Povestiri*, București, Editura Tineretului, 1955.
- Popovici, Titus, *Moartea lui Ipu*, București, Editura Albatros, 1970.
- Simion, Eugen, (coordonator), *Dicționarul general al literaturii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004.
- Ștefănescu, Alex. *Istoria literaturii române contemporane 1941-2000*, București, Editura Mașina de Scris, 2005.
- Ungureanu, Cornel, *Proza românească de azi*, București, Editura Cartea Românească, 1985.
- Vitner, Ion, *Prozatori contemporani*, București, Editura pentru literatură, 1961.